

Referenciális állványzatépítés – a rím pragmatikai motiváltságáról*

1. Bevezetés

Eliot szavaival élve „a költészet többre vállalkozik, mint amennyi prózában közölhető; mindazonáltal egyetlen személy beszél benne egy másikhoz, s ez akkor is igaz, ha énekel, mert az ének a beszéd egyik változata” (Eliot 1981: 321). Feltehetően ez a legalkalmasabb kiindulópont a rím pragmatikai motiváltságának bemutatásához: ha ugyanis az összecsengő sorvégeknek jelentésképző szerepet tulajdonítunk a szövegben, ez a funkció leginkább a nyelvi tevékenység általános jellemzői felől közelíthető meg. Ebből a megállapításból két előfeltevés következik. (1) A költészet, sőt általában véve az irodalom és a hétköznapi nyelvhasználat közé nem vonható egyértelmű, éles határ a nyelv működtetését tekintve (elismerve természetesen az irodalmi szövegek sajátos létmódját a nyelv által konstituált hagyományban, valamint az ebből következő hermeneutikai tapasztalat jelentőségét, l. Gadamer 2003: 397). (2) A rím tudományos magyarázata nem szűkíthető le a visszatérő fonológiai struktúrák ritmikai jellemzésére, mivel funkcionális nyelvelméleti kiindulópontból tekintve valódi jelentősége a szövegek értelemszerkezetének kialakításában, vagyis a szöveg fogalmi feldolgozásában van.

Ez a tanulmány arra tesz kísérletet, hogy funkcionális-kognitív pragmatikai kiindulópontból vázolja fel a rím közreműködését a szöveg befogadásában. A funkcionális szemléletmódból (l. Langacker 1987: 12, Ladányi–Tolcsvai Nagy 2008: 31–3) következően a rímet szemantikailag motivált struktúraként írja le, a szövegben mint támogató mátrixban vizsgálva szerkezeti és műveleti jellemzőit. A kognitív aspektus a rím által kezdeményezett fogalmi szerveződés bemutatására vonatkozik, a kutatás alapvető feltevése ugyanis az, hogy a rímnek a konceptualizációban, a fogalmi konstruálásban van elsősorban jelentősége, nem pedig a kellemes hangzás kialakításában. A rím elsődlegesen fogalmilag és szemantikailag motivált, és ez a motiváció jellemezhető a mentális terek (Fauconnier 1994, 1997, 2007) és a fogalmi aktiváció (Chafe 1998, 2009) elméletével. Ezek alapján az egyes példaszövegeket elemezve beláthatóvá válik, hogy a rím nem pusztán bizonyos szövegtípusok szükségyszerű kelléke, hanem a társas nyelvi tevékenység sikeres megvalósításának fontos tényezője.

* A tanulmány az OTKA K 81315 számú pályázatának támogatásával készült. Ezután köszönöm Laczkó Krisztinának és Tátrai Szilárdnak a kéziratához fűzött gondolatébresztő megjegyzéseit.

A funkcionális-kognitív pragmatikai megközelítés tehát szemléletváltást tesz szükségessé: a rím nem egyszerűen visszatérő, többé-kevésbé azonos fonológiai struktúrák együttese, hanem olyan nyelvi konstrukció, amely a diskurzus és a közös figyelemirányítás felől értelmezhető; nem másodlagos, járulékos, kiegészítő szövegem, hanem alapvető funkcionális motivációval jellemezhető szerkezet, amely kommunikatív és kognitív hidat képez az egyéni és a társas megismerés között (vö. Sinha 1999: 241). Következésképpen a figyelemirányítás a legtágabb keret, amelyben a rím funkcionális pragmatikai szempontból értelmezést nyerhet: a közös figyelmi jelenet, illetve a közös figyelem középpontjába helyezett entitás fogalmi konstruálásában, konceptualizálásában játszik különböző komplexitásban megvalósuló, ám mindenképpen lényeges szerepet. Ily módon a rím a referencia aktusában nyer értelmet. A rím referenciális funkciója másfelől a jelentésképzés társas jellegéből magyarázható, amely a kulturális tanulás közege felé orientálja a funkcionális-kognitív rímelméletet. A rím tudományos magyarázatának ezt a szintjét a dolgozatban az állványzatépítés (**scaffolding**, l. Bortoni-Ricardo 2009, Tomasello 2002: 89–90) fogalmával tartom bemutatathatónak.

A fentiekből következően a tanulmány a következő, koncentrikus szerkezetben épül fel. Először azt kívánom bemutatni reklámszövegek példáján, miként működik közre a rím a fogalmi konstruálásban (2). Majd egy mondóka elemzésével vizsgálom a rímnek a diskurzus során a figyelemirányításban betöltött szerepét és a referenciális funkcióját (3). Végül két szépirodalmi szöveg példáján részletezem a rím összetett működését (4). A tanulmány végén konklúzió összegzi a rím funkcionális-kognitív pragmatikai megközelítésének tanulságait (5). A dolgozat egyrészt a rím egyszerű, részben mnemotechnikai működésétől halad a komplex konceptuális szerveződés leírásáig, miközben mindvégig ugyanazokkal a fogalmi eszközökkel közelít a rím működéséhez; másrészt a nyelvi tevékenység szociokulturális közegét tekintve a korai kulturális átadástól jut el a bonyolult együttes konstruálási műveletekig, az állványzatépítés összetettebb megvalósulásáig. Fontos azonban megjegyezni, hogy bár a konstruálás, a referencia és az állványzatépítés szempontjait részben elkülönítve tárgyalom, ezek szervesen összetartoznak, egymással kölcsönös összefüggésben érvényesülnek. A fogalmi szerveződés hatással van a figyelemirányításra (miközben a fogalmi struktúrát a megnyilatkozó figyelemirányítási műveletei motiválják), a fogalmiasítás műveletként a referencia aktusában valósul meg, és a közös figyelmi jelenet feldolgozásában tölt be állványzatépítő funkciót. Az elkülönített tárgyalást egyrészt a vizsgált szövegek fokozódó összetettsége (tehát e tényezők egyre bonyolultabb összefüggései), másrészt pedig a gondolatmenet követhetőségének igénye teszik szükségessé.

2. Rím és konstruálás

A rím pragmatikai motiváltságának funkcionális-kognitív kiindulópontból történő magyarázata abból a feltevésből indul ki, hogy a rím szemantikailag motivált struktúra, azaz a rímnek funkciója van a jelentésképzésben. A kognitív nyelvészet alap-

tétele szerint a jelentés fogalmi természetű (Langacker 1987: 97–9, 2008: 42–3, Ladányi–Tolcsvai Nagy 2008: 31, Tolcsvai Nagy 2010: 22). Mindebből következően a rím pragmatikai megközelítése sem nélkülözheti a rímjelentés konceptuális aspektusának bemutatását. Már csak azért sem, mert – mint látni fogjuk – a rím referenciális funkciója közvetlen összefüggésben áll a rímes szöveg fogalmi értelemszerkezetének a kialakításával.

Ugyanakkor a rímjelentés nem azonosítható a rím révén konstruált konceptuális struktúrával. A fogalmi reprezentációk ugyanis nem nyelvi jellegűek. Nem a nyelvtudomány illetékes tehát e reprezentációk precíz leírásában (l. Sandra 1997), jóllehet egyfelől e reprezentációk tételezésével megalapozhatóvá válik a nyelvi struktúrák funkcionális és kognitív motiváltságot előtérbe helyező, szisztematikus leírása, másfelől a nyelvi szerkezetek tanulmányozása révén a nyelvtudomány javaslatot tehet a fogalmi struktúrák modellálására.

A fogalmi és a szemantikai szerkezetek vizsgálatának megkülönböztetése voltaképpen a kognitív nyelvészetben belüli metatudományos perspektívaváltással hozható összefüggésbe (l. Fauconnier 1994: xvii–xlvii, 1997: 1, valamint Evans 2010: 603). Eszerint a konceptuális reprezentációk modellálása azokat a nyelvi megismerés háttérében zajló folyamatokat teszi megragadhatóvá, amelyek motiválttá teszik a nyelvi szimbólumok jelentését. Az így feltárt struktúrák azonban önmagukban nem jelentésszerkezetek. E háttérfeltevés alapján indokoltnak tűnik egy pragmatikai kiindulópont érvényesítése a rím funkcionális-kognitív nyelvészeti magyarázatában, mégpedig a szemantikai leírást megelőzően: a közös figyelemirányítás átfogó kontextusán belül, az interszjektív referencia aktusában bontakozik ki az a fogalmi szerveződés, amely a rímjelentést megalapozza.

A pragmatikai rímmagyarázat ily módon nem is igényel részleteiben kidolgozott szemantikai modellt. A rím működése az interszjektív nyelvi tevékenységben ugyanis anélkül is bemutatható, hogy a rímstruktúrákat mint szemantikai szerkezetek szimbolizációit részleteikben vizsgáljunk; miként a rím fonológiai leírása sem szükséges a pragmatikai magyarázathoz, elegendő az ismétlődés, illetőleg a fonológiai összehasonlítás műveletének a tételezése. Másként fogalmazva, a rím funkcionális pragmatikai megközelítésében a háttérkogníció perspektívája érvényesítendő, mert a nyelvi tevékenységben kibontakozó interszjektív referencia konceptuális dimenziója, a dinamikus jelentésképzés fogalmi háttere ezáltal válik megragadhatóvá a rím vonatkozásában.

A rímjelentés konceptuális háttérének bemutatásához elsősorban a mentális terek elmélete alkalmazható. A mentális terek (Fauconnier 2007 alapján) olyan részleges és átmeneti fogalmi konstrukciók, amelyek dinamikusan alakulnak a diskurzus folyamán, segítve a szöveg fogalmi feldolgozását, megértését. Eredendően korlátozott időbeli és diskurzusbeli hatókörrel jellemezhetők, ám egyfelől kapcsolatban állnak a hosszú távú emlékezet tudásszerkezeteivel, másfelől többszörös létrehozás következtében maguk a mentális terek is elsáncolódhatnak, stabil konceptuális keretként. Fontos megjegyezni, hogy a mentális terek többféle forrásból épülnek ki (fogalmi tartományokba rendezett enciklopédikus tudás, a tartományokat strukturáló keretek, képi sémák, erődinamikai viszonyok, a közvetlen tapasztalat, a fizi-

kai, társas, verbális kontextus), és a diskurzus feldolgozása során többszörösen összekapcsolódhatnak egymással a bennük megjelenő elemek közötti megfelelések alapján. Ily módon a szöveg megértésének, fogalmi feldolgozásának folyamata leírható mentális terek kiépítésének, továbbá összekapcsolásának műveleteivel, a szöveg értelemszerkezete pedig mentális terek összetett viszonystruktúrájaként (mentálistér-konfigurációként) fogható fel.

A mentális terek nem közvetlenül nyelvi szemantikai struktúrák, jóllehet motiválják a jelentésképzést. A rím szempontjából azonban fontos e viszony másik oldala is, ugyanis éppen a nyelvi konstrukciók feldolgozása kezdeményezi a mentális terek kiépítését és összekapcsolását. Másként szólva a megnyilatkozás értelmezése során az egyes kifejezések megértése vagy új mentális tér kiépítését kezdeményezi (space builder), vagy egy meglévő mentális tér újabb elemét vezeti be a konceptuális szerveződésbe.

2.1. Nézzük meg a következő reklámszöveget:¹

(1) *Minél inkább csoki, annál inkább Boci.*

A szöveg értelmezhető a mentális terek bevonásával. Mint látni fogjuk, elsősorban a grammatikai konstrukció (a *minél... annál...* szerkezet) kezdeményezi a mentális terek kialakulását, ezzel fogalmi vázat biztosít a konstruálásban. Ugyanakkor a rím is mentálistér-képző szövegelemként funkcionál, ezáltal gazdagítja a létrejövő konceptuális szerveződést. Kiemelkedik továbbá a rím mnemotechnikai funkciója is: a rímnek nemcsak a konceptuális mintázat kialakításában, hanem annak memorizálásában is fontos szerepe van.

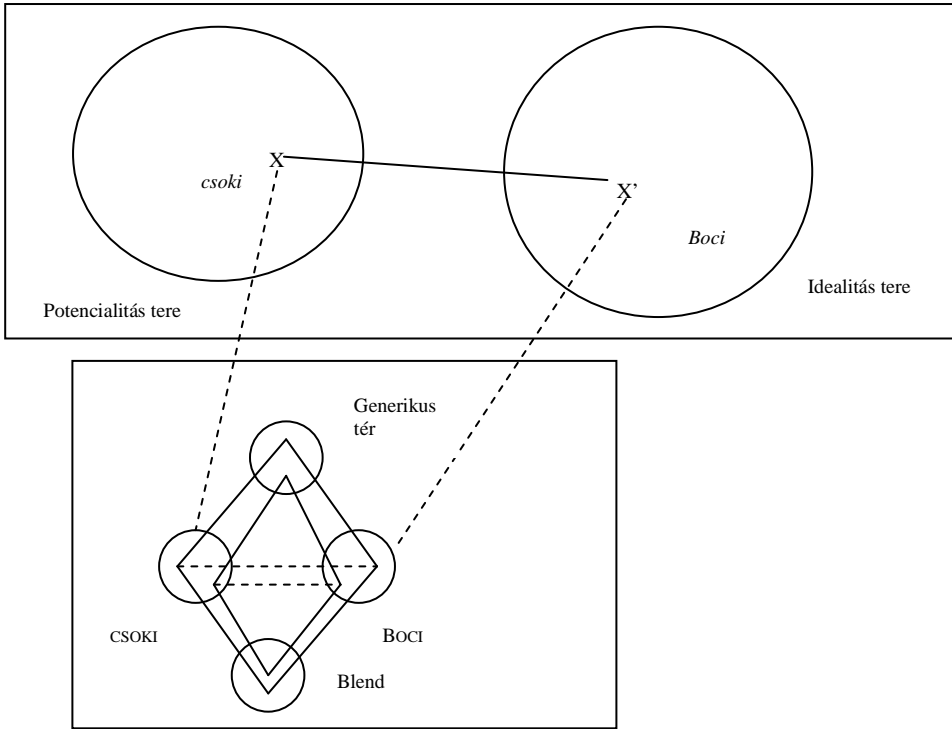
A *minél... annál...* szerkezet olyan mentálistér-képző struktúra, amely két mentális tér következtető összevetését kezdeményezi: két fiktív szituációt egy középpontba helyezett entitásra vonatkozóan. A szerkezet által kezdeményezett konceptualizáció legegyszerűbben úgy írható körül, hogy az adott entitás egy (egyszerű vagy összetett) tulajdonsága intenzitásának növekedésével az entitás értékelése is a tulajdonság skálájának valamelyik végpontja felé mozdul el. Például a *Minél erősebb, annál jobb* megnyilatkozás esetén – feltételezve, hogy a közös figyelem a kávéra irányul –, ha a kávé koncentrációja emelkedik, a kávé minősége – így értékelése – is intenzívebb, ez esetben pozitívabb lesz. Látható, hogy a szerkezet egyaránt érvényesít feltételeltséget, kauzalitást és összehasonlítást: a figyelmi fókuszban lévő entitásra vonatkozó általános megállapításként annak lehetséges pozitív vagy negatív értékelését kezdeményezi, egy előtérbe helyezett tulajdonságából következően, és mindezt egy konkrét világbeli entitásra vonatkoztatva, azt összehasonlítva a kategória szélsőséges (fiktív) példányával a tulajdonság alapján. Ez a séma jóval összetettebben is működtethető, olyan módon például, hogy egy esemény lehetséges

¹ A reklámszövegek forrása: <http://mindenamivicces.mindenkilapja.hu/html/18758309/render/reklamszovegek-xd>. A letöltés időpontja: 2011. február 26.

megvalósulása egy másik, pozitív vagy negatív esemény bekövetkezését idézheti elő (*Minél hamarabb indulunk, annál előbb odaérünk; Minél később indulunk, annál jobban elkésünk*), vagy egy tevékenység valamilyen módon történő kivitelezése a tevékenység eredményeként előálló entitás pozitív vagy negatív értékelését teszi lehetővé (*Minél inkább összekevered, annál jobban összeérnek az ízek; illetve Minél inkább összekevered, annál rosszabb lesz az íze*). A központi séma azonban minden esetben egyforma: a közös figyelem középpontjában lévő entitás vagy tevékenység lehetséges pozitív vagy negatív jellemzését kezdeményezi a szerkezet egy előtérbe helyezett tulajdonság, megvalósítási mód alapján a kategória szélsőséges példányával összevetve.

Ez a séma úgy valósulhat meg a megnyilatkozás értelmezése során, hogy az egyik létrejövő mentális térben megjelenik egy entitás vagy folyamat, illetőleg annak kiemelt jellemzője, a másik térben pedig az adott entitás vagy folyamat mint egy kategória tökéletes vagy legkevésbé tökéletes példánya tűnik fel, és a két elem között megfelelés épül ki, amely alapján a konceptualizáló azonosítja azokat. Az első tér a lehetségesség tere, amely a figyelmi középpontba helyezett dolgot, folyamatot jellemzi egyik tulajdonsága intenzitásának potenciális megnövelésével a skála valamelyik végpontja felé, a másik tér az idealitás tere, amelyben egy kategória pozitív vagy negatív ideális példánya (azaz a kategóriának az adott tulajdonságot valamelyik szélső értékben felmutató példánya) jelenik meg. A megnyilatkozás értelmezése tehát egyrészt ráirányítja a figyelmet egy entitás vagy tevékenység lényeges jellemzőjére, másrészt kezdeményezi az adott entitás vagy tevékenység pozitív vagy negatív jellemzését, kivitelezését.

Látható, hogy a *minél... annál...* szerkezet önmagában, konstrukcióként vagy keretként orientálja a referenciális jelenet vagy entitás fogalmi konstruálását. Az (1)-es példa esetében a reklámozott terméket a „csokoládéság” összetett jellemző vonatkozásában jellemzi, és teszi a csokoládé kategória tökéletes példányává. A mentális terek sorrendjében először a csokoládéság tulajdonsága konstruálódik meg fogalmilag, majd e tulajdonság mentén a kategória pozitív ideális példányaként jelenik meg a termék. Lényeges, hogy a szöveg rímpárja közreműködik ebben a konceptualizációban, összetettebbé téve azt. Egyfelől kiépül a szerkezet alapján a lehetségesség és a tökéletesség mentális tere, mindkettőben egy-egy központi entitással, amelyeket egy előtérben álló tulajdonság alapján jellemezhetünk, és feleltethetünk meg egymásnak. Ugyanakkor ez a tulajdonság (a csokiság) nem konvencionális megismerési tartomány, hanem összetett jellemző, amelynek kidolgozásában éppen a figyelmi fókuszba helyezett entitás (a termék) válik fontos tényezővé a megnyilatkozás értelmezésének folyamatában. A rím következtében ugyanis nemcsak a fenti két mentális tér alakul ki, hanem ezzel párhuzamosan másik két tér is, a CSOKI és a BOCI mentális tere, ezek azonban nem pusztán megfeleléseken keresztül kapcsolódnak össze, hanem fogalmi integráció révén is. Ebből következően egyrészt nem a kategória felől értelmezzük a példányt, hanem kategória és példány egymás vonatkozásában értelmeződnek, másrészt a rím feldolgozása révén megsokszorozódnak a CSOKI és a BOCI közti megfelelések a konceptualizációban.

1. ábra

Az 1. ábra szemlélteti az (1)-es példa fogalmi értelemszerkezetének mentális terekkel ábrázolt modelljét. Értelmezéséhez és magyarázó értékéhez szükséges megjegyezni, hogy a mentális terek elméletében, valamint a fogalmi integráció modelljében nem az egyes terek tartalma felől közelíthető meg a kialakuló értelemszerkezet összetettsége, hanem a terek összekapcsolódásának sokfélesége felől (Fauconnier 2007: 362). Másként fogalmazva, nem azért tudunk bonyolult jelentést képezni a nyelvi tevékenység során, mert a létrehozott mentális terek gazdagon strukturálódnak belülről (bár ez is fontos tényező), hanem elsősorban azért, mert képesek vagyunk a kiépített mentális tereket, illetve a bennük megjelenített entitásokat többféleképpen összekapcsolni, sokszoros kapcsolati ösvények mentén működtetni. A mentális terek integrációjának rugalmassága mindenekelőtt ebből következik, ezért a fenti ábrában is az egyes terek összetett viszonyrendszerének szemléltetésére törekedtem, elismerve, hogy minden ábrázolás statikus pillanatfelvételésként ragadhatja csak meg a dinamikus fogalmiasítás folyamatát (Turner 2007: 379). Az ábra célja annak bemutatása, hogy az (1)-es példa értelmezése során több szinten (a konstrukció és a rím szintjén) is tétélezhető mentális terek kialakítása, továbbá összekapcsolásuk is legalább két szinten megtörténik. Ebben a konceptualizációban a *csoki* és a *Boci* feldolgozása többszörösen is végbemegy, más-más megfelelések révén, de mindig egymáshoz viszonyítva, összehasonlítva. Ily módon mind a csokoládé entitás általában, mind pedig a reklámozott termék a figyelem előterében marad. Úgy is

fogalmazhatunk, hogy a Boci csokoládéra irányuló referencia aktusában annak csokoládéjellege úgy kerül előtérbe, hogy a legmagasabb intenzitásban jellemzi az entitást (a csokoládé kategória tökéletes példányává téve azt), miközben értelmezése éppen a Boci csokoládéről kialakított fogalmi tudás bevonásával válik lehetővé. **Ennek a konceptuális mintázatnak a kialakításában, valamint memorizálásában működik közre a rím.**

Figyeljünk fel arra, hogy a szerkezetben érvényesül egy sorrendi változás is: a konvencionális fogalmi mintázat alapján a termék márkajellege kerülne elsőként feldolgozásra, hogy aztán az a csokoládékategória tökéletes példányává váljon (pl. *Minél inkább Boci, annál inkább csoki*), ezzel szemben a példában először a kategória aktiválódik összetett tulajdonságként, és csak aztán a konkrét entitást azonosító márka. Ennek magyarázatában támaszkodhatunk a munkamemóriára jellemző recenciahatás (Baddeley 2001: 88, Eysenck–Keane 1997: 153–9, Racsomány 2006: 151–2) kiaknázására is, amely szerint a később feldolgozásra kerülő elemek tovább megmaradnak az átmeneti tárban. Érdekes azonban a fogalmi integráció általános elméleti kiindulópontjából is vizsgálni az elemek sorrendjét a példaszövegben. A blend konstitutív és vezérlőelvei ugyanis egy átfogó cél alá rendelődnek: emberi lépték megvalósítását teszik lehetővé, másként szólva komplex, absztrakt tapasztalatok, összefüggések lehorgonyzását a közvetlen percepció és cselekvési szituációkhoz (Turner 2007: 382–3).² A hétköznapi, egyszerű megismerési helyzetek ismerős keretként strukturálódnak a világról való tudásunkban. Ezek a jelenetek tipikusan kevés résztvevőből állnak, közvetlen intencionalitást mutatnak, és közvetlen fiziológiai hatásuk van, így egyszerűen értelmezhetők, és koherens mintázatban dolgozhatók fel. A fogalmi integráció elmélete alapján ezeknek a fogalmi kereteknek a bevonásával konceptualizáljuk az összetett, elvont eseményeket, jeleneteket, vagyis a hétköznapiakban könnyen hozzáférhető és feldolgozható entitásokról kialakított fogalmi struktúráinkat mozgatjuk meg új entítások megismerésekor. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az ismert alapján dolgozzuk fel az újszerűt az integráció folyamatában, hiszen a már elsajátított léptéknek feleltetjük meg az új entitást. Ebből a nézőpontból **a fogalmi integráció elsődleges funkciója a nyelvi szimbólumok referenciális értelmezésének elősegítése**, nem pedig járulékos asszociációk lehetővé tétele. Vagyis a blendet kezdeményező nyelvi szerkezetek a referencialitás felől válnak pragmatikailag motiválttá. Ezzel is magyarázható, hogy az (1)-es megnyilatkozás értelmezése során először a csokoládéra irányítjuk a figyelmünket, és az ahhoz kapcsolódó fogalmi keret által dolgozzuk fel a reklámozott terméket. Eközben azonban magát az elsáncolt keretet (a fenti példa esetében a csokoládé kategóriáját) mint megismerési skálát is újra beállítjuk a fogalmi integráció révén,

² „The constitutive and governing principles of conceptual integration [...] are driven by an overarching goal, *Achieve Human Scale*, and have the effect of creating blended spaces at human scale. The most obvious human-scale situations have direct perception and action in familiar frames that are easily apprehended by human beings: an object falls, someone lifts an object, two people converse, one person goes somewhere, and so on. They typically have direct intentionality, very few participants, and immediate bodily effect. They are immediately apprehended as coherent” (Turner 2007: 382–3).

mert a blend kidolgozása során visszavetítjük az integrált térben létrehozott struktúrát a bemenetekre.

Ebben mutatkozik meg a blend mint struktúra rugalmassága: a Boci termékét a csokoládéről való tudásunk alapján konceptualizáljuk, ennek eredményeképpen azonban a csokoládé fogalmát is a Boci termékéhez igazítjuk. Belátható tehát, hogy a rím jelentősége a legegyszerűbb megnyilatkozásokban sem korlátozódik ritmikai, valamint mnemotechnikai funkciók megvalósítására, hiszen mind a fogalmi feldolgozásban, mind a figyelem irányításában szerepe van. A rím a mentális terek létrehozásával és összekapcsolódásával olyan fogalmi mintázatot kezdeményez, amely a közös figyelmi fókuszba helyezett entitás konceptualizálásában, valamint a konceptualizációk összehangolásában funkcionál, vagyis az entításra történő interszubjektív referencia megvalósulását segíti elő. Rím és referencia összefüggése beláthatóvá teszi, hogy a rím a nyelvi tevékenység keretei között válik funkcionálisan motivált struktúrává.

2.2. Vizsgáljunk meg röviden egy másik szövegpéldát is:

(2) *Minden időben Tisza cipőben.*

A megnyilatkozást célszerű ismét mentális terekkel magyarázni. A tér- és időjelölő határozós szerkezetek ugyanis mindig térképző funkcióval bírnak (Fauconnier 1994: 29–31, 2007: 371): új mentális tér kialakítását kezdeményezik, egyúttal térben vagy időben lokalizálják azt. Fontos tekintetbe venni, hogy ez a lokalizálás mindig egy szülőtérhez viszonyítva, annak nézőpontjából történik meg. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a szülőtér fogalma a mentális terek egymásba ágyazódásának szekvenciális leírásában bizonyul hasznos eszköznek, beláthatóvá teszi ugyanis, hogy a diskurzus feldolgozása során az új mentális teret rendre egy már kiépített térhez kapcsolva hozzuk létre. A szülőterek közül kiemelkedik a bázistér, amelyhez az egész térkonfigurációt lehorgonyozzuk: ez általában az első létrehozott tér, a megnyilatkozás perspektivikus kiindulópontja (kezdeti nézőpontja); a bázistér a diskurzus bármely pontján elérhető (Fauconnier 1997: 73).³

³ A bázistér fogalmát érdemes összefüggésbe hozni a lehorgonyzás kognitív nyelvtani modelljével (L. Langacker 2001, Tolcsvai Nagy 2010: 130–3). Ezek szerint a bázistér közvetlenül összekapcsolódik a megértett beszédhelyzettel, vagyis az alappal (ground), amely a résztvevőknek, a köztük lévő kapcsolatnak, továbbá magának a beszédeseménynek a mentális reprezentációja, és amelyhez a teljes diskurzust, következésképpen annak mentálistér-szerveződését (a szövegvilág) kognitív szemantikai értelemben lehorgonyozzuk. A bázistér tehát mindig tartalmazza, vagy legalábbis közvetlenül hozzáférhetővé teszi az alapot, másként fogalmazva a bázisteret részben legalábbis a beszédhelyzet mentális reprezentációja mint keret strukturálja. Következésképpen a szövegvilág entitásainak hozzáférhetővé tétele, tehát a nyelvi szimbólumok referenciális értelmezése, illetve a jelentésszerkezetek alaphoz történő lehorgonyozása a diskurzus folyamatában megy végbe a bázistéren keresztül, az aktuális mentális tér és a (bármely ponton elérhető) bázistér közötti közvetlen kapcsolat mentén. Mindez azt mutatja, hogy a lehorgonyzás szemantikai problémáját érdemes a mentális terek konfigurációja felől megközelíteni, ezáltal ugyanis a lehorgonyzás folyamatának dinamikus, műveleti aspektusa megragadható a kiépülő mentálistér-konfiguráción belüli mozgással.

Ezek alapján a (2)-es példa *minden időben* kifejezése is térképző funkciót teljesít: a megnyilatkozás jelenéhez képest olyan tér kialakítását kezdeményezi, amely az emberi élet teljes temporális spektrumára kiterjed, továbbá az *idő* poliszém jelentésszerkezetéből következően nem csupán az idő dimenziójában jellemzi a mentális térrel konceptualizált jelenetet, hanem általában a fizikai körülmények mentén. Érdeemes felfigyelnünk az így képződő kontrasztra: a megnyilatkozás jelenének, közvetlen körülményeinek aktuális jellegéhez képest a megnyilatkozás olyan jelenetre referál, amelyet nem determinálnak az emberi élet fizikai tényezői, hiszen a fiktív tér, amelyben fogalmilag megjelenítjük, nem specifikál semmilyen különleges körülményt. A konceptualizáló a referencia aktusában mintegy kiemeli a terméket saját hétköznapi környezeti meghatározottságából.

A reklámszöveg rövidege, szerkezeti egyszerűsége ezen a ponton nem is igényel további értelmező kifejtést. Érdekes azonban vizsgálnunk, hogy a rím működése miként járul hozzá az itt bemutatott fogalmi feldolgozáshoz. Már csak azért is, mert ebben a példában kevésbé látványos a rím: ezáltal nem egymással megfelelésben lévő entitásokat helyez előtérbe, hanem körülmények beállítását és a reklámozott terméket (annak alapszintű kategóriáját) kapcsolja össze. Mindez azért lényeges, mert ebben az esetben nem tételezhetünk hagyományos értelemben vett fogalmi integrációt, még akkor sem, ha tekintetbe vesszük, hogy nem minden blend egyformán jó, azaz nem egyenlő mértékben integrált (az optimalitási feltételekről l. Fauconnier–Turner 1998: 162–9). Egy olyan blend ugyanis, amely körülményt és entitást integrál, nem teljesíti sem a topológia, sem a hálózatiság, sem a megfelelő ok elvét, nem beszélve azokról a problémákról, amelyek a generikus tér felállításkor fellépnek. Röviden szólva megállapíthatjuk, hogy a (2)-es példa rímének fogalmi integrációként történő leírása inkább a nyelvész utólagos modellalkotási törekvését, semmint a nyelvhasználó fogalmi feldolgozásának bemutatását elégítené ki, így realitása, érvényessége és magyarázó értéke is kétséges maradna.

Mindazonáltal **a rím előtérbe helyez és összekapcsol két struktúrát**, még ebben a példában is. Egyfelől előtérbe helyezi mind a mentális tér, mind pedig az abban fókuszált dolog mentességét a fizikai determináltság alól, másfelől olyan absztrakt entitásként jeleníti meg azokat, amelyben mint térben az ember maga is mentesül fizikai determináltsága alól. Az előbbit a megnyilatkozás szerkezetének egésze, valamint az *idő – cipő* fonológiai hasonlósága kezdeményezi, az utóbbit a *-ben* esetragok sematikus szemantikai szerkezete. Fontos azonban, hogy ezek a folyamatok, tehát a lexikális töveknek és az esetragoknak, illetve az egyes lexémáknak és a megnyilatkozás egészének a feldolgozása minden valószínűség szerint nem különül el a konceptualizációban, így elválasztásuk és izolált vizsgálatuk is csak a leírás céljából történhet meg.

Általános tapasztalatként fogalmazható meg a második példaszöveg elemzése alapján, hogy a rím konceptualizációs funkciójának elemzésekor nem tűnik célravezetőnek a részletekbe menő, minden lehetséges elemet egymásnak megfeleltetni kívánó, illetőleg minden rím esetén teljes kidolgozottságú fogalmi integrációt kereső értelmezés. Egyrészt azért nem, mert bár ezen a módon valóban alapos leírás alkotható a rímes szöveg feldolgozásáról, ám a kutató könnyen olyan folyamatokat is a rím működésének tulajdoníthat, amelyek nem a rím művelői feldolgozásából

következnek, hanem a választott modell koherenciájának az igényéből. Következésképpen összetettebbnek tűnhet a rím működése, mint amilyen valójában. Másrészt egy részletekbe menő leírás azokat a feldolgozási műveleteket is elválasztja egymástól, amelyek a szöveg értelmezésében együttesen érvényesülnek. Mindez végső soron a megfelelések abszolutizálásához vezethet, és a rím funkcióját e megfelelések törvényszerű kialakítására redukálja, vagyis nem veszi figyelembe a rím működésének rugalmasságát, valódi összetettségét. A fenti két szövegpélda természetesen rövidegéből következően kielezi rím és szöveg összefüggésének a kérdéseit, és némileg sarkítva állítja elének a felmerülő problémákat. E példák elemzésével ugyanakkor beláthatóvá válik, hogy a rímet mindig a szöveg fogalmi feldolgozásának egészében célszerű vizsgálni, azaz holisztikus nézőpontot kell érvényesíteni, mert ezáltal elkerülhetővé válik a rím működésének mechanisztikus magyarázata, még ha kevésbé koherens és látványos magyarázat valósítható is meg.

3. Rím és állványzatépítés

Az előző részben vizsgált két rövid megnyilatkozás is lehetőséget adott annak belátására, hogy a rím nem pusztán kötelező formai elem, vagy éppen bravúros, ám járulékos ritmikai tényező, hanem a szöveg fogalmi feldolgozásában van eltérő összetettségben megvalósuló, ám mindenképpen fontos funkciója. A mentális terek, illetve a fogalmi integráció elméletének bevonásával a rím olyan szövegelemként magyarázható, amely az értelmezés során új összefüggésekkel, részletekkel gazdagítja az értelemszerkezetet, a szöveg konszolidált fogalmi struktúráját (vö. Tolcsvai Nagy 2001: 318–21). Részben azért, hogy az ismétlődéssel előtérben tart már aktivált konceptuális struktúrákat, tehát a befogadói figyelem irányításában van jelentősége. Részben pedig azért, hogy az előtérbe helyezett struktúrák között rugalmas, több irányban kidolgozható megfeleléseket kezdeményezve össze is kapcsolja azokat. Következésképpen a rím működése megsokszorozza mind a létrehozott mentális tereket, mind pedig azok kapcsolódási lehetőségeit, illetve ösvényeit, ezáltal sajátos módon működik közre a közös figyelem középpontjába helyezett entitás vagy jelenet fogalmi konstruálásában, konceptualizációjában. **A nyelvi tevékenység felől tekintve tehát megállapítható, hogy a rím az interszubjektív referencia aktusában nyeri el igazi jelentőségét.**

Ennek a felismerésnek az árnyalása szükségessé teszi az eddigieknél hosszabb szövegek elemzését. Lényeges ugyanis, hogy bár az egy elemi mondatból álló megnyilatkozásokban is szemléltetni lehet a rímnek a fogalmi feldolgozásban betöltött szerepét, terjedelmesebb szövegek esetén ez a szerep összetettebbé válik, és már állványzatépítő funkcióként értelmezhető.

Az **állványzatépítés** (scaffolding) fogalmát Jerome Bruner vezette be, a fogalom elsődleges kutatási perspektívája tehát pszichológiai jellegű, de nem individuál-, hanem szociálpszichológiai kiindulópontú (l. Bortoni-Ricardo 2009). Bruner az intézményi kulturális átadás magyarázatához vezette be, a fogalom történeti hagyománya azonban visszanyúlik Lev Vigotszkij társadalompszichológiai alapelveihez, amely szerint az interpszichológiai cselekvés teszi lehetővé a világról való tudás

intrap pszichológiai feldolgozását, értelmezését. Általános meghatározásban az állványzatépítés jelenségei köré tartozik minden olyan látható vagy hallható asszisztencia, amelynek révén a kultúra idősebb tagja ismeretet ad át egy fiatalabbnak, a szocializációs folyamat bármely társas beállításában. Az állványzatépítési jelenségek pszichológiai kutatásában a fogalomnak kezdettől fogva szociokulturális vonatkozása van, a társas-kulturális tudásátadás folyamatának leírásában válik jelentőssé.

A hetvenes évek második felében Bruner kutatásai a nyelv elsajátítás felé fordultak, ez pedig egyúttal az állványzatépítés elméletének részletesebb kidolgozását is lehetővé és szükségessé tette. Az állványzatépítés fogalma egyfelől egy tágabb, társas interakcionális elméleti keret részévé válik, amely szerint a nyelvi kommunikáció nemcsak a személyek közötti cselekvések összehangolását szolgálja, hanem maga is a társas cselekvés egy formája (l. Tomasello 2001: 34). Ebből a kiindulópontból tekintve a nyelv elsajátítása összehangolt társas cselekvések kontextusában megy végbe; az állványzatépítés pedig azon tevékenységek átfogó megnevezésévé válik, amelyek révén a gondozók ellenőrzik és beállítják a gyermeknek nyújtott támogatás mértékét a nyelv elsajátításban (l. Shanker–Taylor 2001: 50). Az állványzatépítés fogalmának árnyalt értelmezéséhez mindenképp azt kell figyelembe vennünk, hogy a nyelv elsajátítás bruneri elméletében a nyelv elsajátítást nem egy innát univerzális nyelvtan és az azt kibontakoztató nyelv elsajátító készülék (Language Acquisition Device, LAD) teszi lehetővé (miként a Chomsky-féle nativizmus állítja), hanem az a kulturálisan és nyelviileg strukturált világ, amelybe a gyermek beleszületik, és amelyben a nyelvhasználattal együtt járó társas interakciók (evés, fürdés, alvás, öltözködés és így tovább) során megismeri és elsajátítja a kulturális és nyelvi konvenciókat. Ez a strukturált nyelvi-kulturális, interakcionális környezet Bruner terminusával a nyelv elsajátítást támogató rendszer (Language Acquisition Support System, LASS), az a közeg, amelyben a partikuláris társas cselekvések, közös figyelmi jelenetek (l. Tomasello 2001: 36) eredményeként kibontakozik a nyelv elsajátítás folyamata.

Belátható, hogy Bruner elmélete szerint a nyelv elsajátítás nem egy biológiailag programozott, autonóm folyamat, hanem a társas támogató közegben lezajló szociokulturális fejlődés. Ebből következően a későbbiekben a LAD és a LASS a nyelv elsajátítás egymással versengő, egymást kizáró alternatíváiként vált ismertté, és figyelmen kívül maradt, hogy Bruner a nyelv elsajátításról szóló 1983-as monográfiájában a két rendszer interakciójából vezette le a nyelv elsajátítását (idézi Tomasello 2001: 40). Vagyis Bruner elmélete szerint az univerzális nyelvtan és a nyelv elsajátító készülék velünk született rendszerének működése a nyelv elsajátítást támogató társas rendszer hatására indul meg és bontakozik ki. Ebben a felfogásban a szociokulturális közeg, miként az abban végbemenő társas nyelvi interakciók (tehát az állványzatépítés) csak a kontextusát képezik a nyelv elsajátítás folyamatának. Tomasello, aki Bruner elméletéből indul ki saját kutatásaiban, úgy érvel, hogy a gyermek nem univerzális nyelvtannal és nyelv elsajátító készülékkel jön világra, hanem azzal az egyedfejlődés korai fázisában kibontakozó képességgel, hogy közös figyelmi interakciókba lépjen a felnőttekkel, amely lehetőséget nyújt mások szándékainak és figyelmének megértésére, végső soron pedig a szociokulturális konvenciók elsajátítására. Éppen ezért amikor a gyermek már képes eredményesen

meghatározni a felnőttek kommunikációs szándékait különféle interakciókban, az állványzatépítés folyamata elveszti jelentőségét, mint ahogy a valódi állványzatot is lebontják, ha az épület elkészült (Tomasello 2001: 39). Fontos megjegyezni, hogy Tomasello elméletében a nyelvelsajátítást megelőző, illetve megelőlegező rendszerszerű interakciók minősülnek állványzatépítésnek.

Ezzel szemben Shanker és Taylor (2001: 57–67) szerint a nyelvelsajátítás nem egy szociokulturális közegben lezajló folyamat, hanem eredendően és lényegileg szociokulturális természetű: a társadalmi, a kulturális és a nyelvi konvenciók elsajátítása nem függetleníthető egymástól. Ugyanis a világ entitásai (fizikai objektumok, élőlények, emberek), a köztük lévő viszonyok, továbbá az emberek mentális folyamatai a gyermek kulturális környezetének társas cselekvéseiben nyerik el jelentésüket a gyermek számára, ezekkel a cselekvésekkel tehát a közösség tagjai folyamatosan és reflexíven konstruálják magát a szociokulturális környezetet. A gyermeket körülvevő világ reflexíven enkulturált világ, konstruálása pedig nyelvi interakciókon keresztül megy végbe: „Ezt a világot alkotjuk és újraalkotjuk minden nap azáltal, hogy beszélünk róla, megjegyzéseket teszünk róla, értékeljük és megpróbáljuk saját ízlésünkhöz és igényeinkhez igazítani. Szerkezete és jellemzői nem léteznek a beszélők és hallgatók reflexíven konstruktív tevékenységeitől függetlenül” (Shanker–Taylor 2001: 64).⁴ Vagyis a társas-kulturális világba való belenevelődés, átfogóan a reflexív enkulturáció egyik részfolyamata a nyelvelsajátítás, következésképpen ennek az enkulturációs folyamatnak hatása van a nyelvre magára is: a nyelvi konvenciók éppen a szociokulturális interakciók révén formálódnak. Mindebből pedig az következik, hogy az állványzatépítés a nyelvi tevékenység központi fogalmává lép elő: nem csupán a nyelv elsajátítását elősegítő interakciókat tekinthetjük állványzatépítésnek, hanem a nyelvi szimbólumok mindazon alkalmazásba vételét, amely a közösen konstruált szociokulturális világ interszubjektív feldolgozását lehetővé teszi. Ily módon tágabb meghatározásban az állványzatépítés egyfelől olyan nyelvi technika, amely a közösség által konstruált szociokulturális környezet interszubjektív feldolgozásában működik közre a nyelvi szerkezetek sajátos alkalmazásba vételén keresztül, másfelől e szerkezetek konvencionalizálódása révén a nyelvi szimbólumok pragmatikai funkciója. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a kezdetben a fejlődés külső tényezőjének tekintett állványzat a fejlődés eredményének részévé válik (Shanker–Taylor 2001: 67), vagyis az állványzatépítési műveletek sematizálódva a nyelvi rendszer részévé válnak.

Ezt a felfogást támasztja alá az interakcionális szociolingvisztika kutatási perspektívája: Gumperz és munkatársai a kontextualizációs utasítások vizsgálatában alkalmazták az állványzatépítési megközelítést. Ebben a vonatkozásban állványzatépítésnek tekinthető minden olyan formai jegy, megformáltsági tényező, amely a kommunikáció akadálymentes lebonyolódásáról ad információkat a résztvevők számára. Egyfelől tehát a nyelvi interakcióra tett reflexiókkal (végső soron a meta-

⁴ „It is a world that we make and remake every day by talking about it, commenting on it, evaluating it and trying discursively to fashion it according to our likes and needs. Its structure and properties do not exist independently of reflexively constructive activities of the speakers and hearers themselves.”

pragmatikai tudatosság jelzéseivel, l. Tátrai 2011), másfelől a nyelvi tevékenység intencionalitásával függ össze az állványzatépítés. Ezen a ponton érdemes előzetesen felhívni a figyelmet a referencialitás és az állványzatépítés összefüggéseire is: egy entitás vagy jelenet közös figyelmi fókuszba helyezése önmagában véve talán nem igényel összetett állványzatépítési technikákat, ám a fókuszban tartás, másként szólva a referencia folyamatos fenntartása már igen.

A rím ilyen technikaként értelmezhető funkcionális-kognitív pragmatikai kiindulópontból. Érdeemes megjegyezni, hogy ebben a magyarázatban a korábbiakhoz képest nem annyira az állványzatépítés interakcionális-cselekvési aspektusa, mint inkább interszjektív-kognitív dimenziója kerül előtérbe, a hangsúly tehát nem a személyek közötti verbális tevékenységre, hanem a tudatok közötti mentális interakcióra esik. E két megközelítési lehetőség természetesen egymás függvényében érvényesíthető, így az utóbbi kiemelése sem elméleti előfeltevés, pusztán a rímrre irányuló kutatás kognitív nyelvészeti orientáltságából következik.

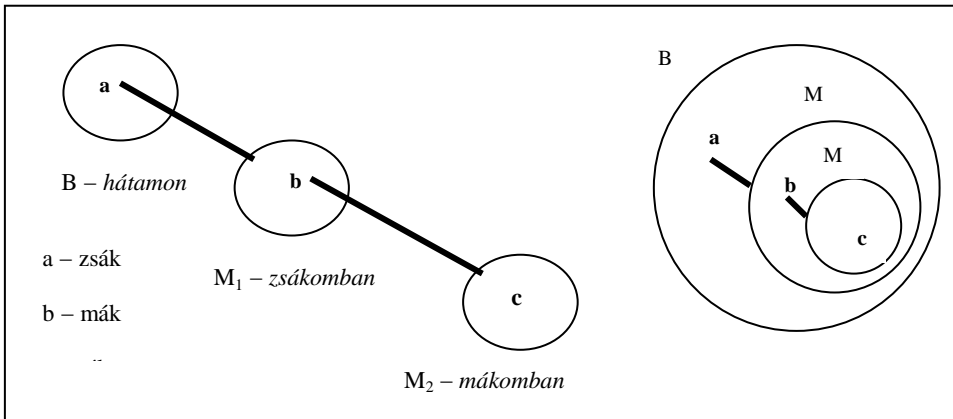
3.1. Kövessük végig a következő mondóka⁵ lehetséges fogalmi feldolgozását.

- (3) *Hátamon a zsákom,
zsákomban a mákom.
Mákomban a rákom.
Kirágta a zsákom,
kihullott a mákom,
elszaladt a rákom.
Aki látja károm,
fizesse meg mákom!*

Az előző példák alapján induljunk ki a mentális terek létrehozásának folyamatából, és kövessük végig a mentális terek működését a diskurzus organizációjában (Fauconnier 2007: 365–71 alapján). A határozós szerkezetek ezúttal is mentálistér-képző nyelvi szerkezetekként működnek, ám nem csupán mentálistér-képző funkciójuk, hanem egymáshoz való viszonyuk is fontos. Az első mentális teret a *hátamon* kifejezés kezdeményezi, így ez lesz a bázistér, a kezdeti nézőpont és fókusz tere. Ebben a mentális térben egy elemet jelöl meg a szöveg, a zsákot. Ezek után új mentális teret nyit meg a *zsákomban* szerkezet, amelyben a mák kerül fókuszba, ezt követően pedig a *mákomban* kifejezés működik mentálistér-képzőként, fókuszba állítva a rákot. Ebben a folyamatban szembetűnő egyrészt a nézőpont és a figyelmi fókusz szekvenciális változása: az új mentális teret (az új fókuszt) mindig egy korábbi szülőtérhez kapcsolva hozzuk létre (annak nézőpontjából), így egyfajta fogalmi fókuszlánc alakul ki. Ezt a láncstruktúrát teszi még kiemelkedőbbé, hogy az új mentális tér mindig a szülőtéren belül fókuszált entitásnak felel meg. Ezt a mentálistér--

⁵ Forrás: <http://setti.uw.hu/KEDVENC/mondokak.htm#egyedem> A letöltés időpontja 2011. március 1.

konfigurációt szemlélteti a 2. ábra, kétféle módon: a struktúra kiépülésének szekvencialitását, illetve a mentális terek egymásba ágyazódását helyezve előtérbe.

2. ábra

Nézzük meg a rímeket: azok a szavak kerülnek rímhelyzetbe, amelyek fókuszált entitásként, majd mentális térként konstruálódnak fogalmilag. A rím hozzájárul tehát a szekvenciálisan kialakuló lánctruktúra előtérben tartásához, ezáltal az egyes szövegvilágbeli entitásokat is végig a figyelem előtérben tartja. A 2. ábra ezt a struktúrát vázolja kétféle módon (félkövér szedéssel jelöltem a figyelem előtérbe kerülő elemeket, viszonyokat). A rím jelentőségének belátásához nélkülözhetetlen előfeltevés, hogy a diskurzus, különösen a sorokba tördelt versszöveg nem folyamatos információáramlás, hanem nyelvi és fogalmilag egyaránt szegmentált struktúra. A nyelvi szegmens a sor (vagy az elemi mondat, a *clause*), a fogalmi szegmens a mentális tér és annak belső strukturálódása. Nevezhetjük ezeket Wallace Chafe (1998, 2009) nyomán intonációs egységnek és a tudatosság fókuszának is. A (3)-as példaszöveg ezek alapján rövid, könnyen feldolgozható nyelvi és fogalmi egységekből épül, a szegmensek láncszerű összekapcsolódásával. Vagyis a gyermekvers szerkezete visszavezethető azokra a diskurzusszerveződési elvekre, amelyek a hétköznapi spontán nyelvhasználatot meghatározzák, a munkamemória és a tudatos figyelmi aktivitás mentális alapjain. Ennek belátása talán a legalapvetőbb érv a hétköznapi és a szépirodalmi nyelvhasználat (formális nyelvelméleti kiindulópontból történő) elválasztása ellen.

Visszatérve a példaszöveg első három sorához, a rím funkciója nem csupán a tudatosság fókuszának, tehát az egyes mentális tereken belül fókuszált entitás megváltozásának a markáns jelzése. Ez egyfelől magyarázza a rím sokat emlegetett tagoló funkcióját, egyben funkcionális kiindulópontból újraértelmezi azt: a rím mint a versszöveg sorokra bontásának kötelező kelléke beágyazódik a szövegvilág általános fogalmi tagolódásába, vagyis a rímszerkezet kialakítását a szövegvilág fogalmi konstruálása teszi motiválttá. Ebben a megközelítésben a rím egyszerre hozza létre és jelöli a konceptuális tagoltságot: a szövegvilág fogalmi strukturálása által

motivált nyelvi szerkezet kialakításának lényeges eszköze, vagyis nem pusztán formai egységeket tagol, hanem fogalmi struktúrák elkülönülését teszi pregnánssá.

Másfelől tekintetbe kell vennünk, hogy a munkamemória és az aktív tudatosság kapacitása korlátozott, ezért szükséges a fókusz áthelyezése egyik mentális térről a másikra. Ugyanakkor egy összetett entitás vagy jelenet konceptualizálásához nélkülözhetetlen az egyes tudatossági fókuszok sorrendjének követése és ismételt bejárása, a fókuszokon keresztül történő navigálás. Chafe a szövegtopik fogalmán keresztül mutatja be az aktív tudatosság működését (Chafe 1998: 101), megállapításai az interszjektív referencia vonatkozásában válnak számunkra igazán termékennyé. A közös figyelem középpontjába helyezett entitást vagy folyamatot, azaz a chafe-i értelemben vett topikot úgy tudja a nyelvhasználó hosszabb ideig aktív tudatosságában tartani, hogy annak fogalmi és nyelvi kidolgozásában újabb és újabb nézőpontokat érvényesítve az entitás vagy jelenet különböző aspektusait helyezi fókuszba. Ezáltal a megnyilatkozó nemcsak a befogadó figyelmét irányítja újra és újra az adott dologra vagy eseményre, hanem annak fogalmi feldolgozását is segíti. Egy inaktív konceptuális struktúraaktiválás ugyanis nagyobb mentális erőfeszítést igényel, mint egy előzetesen aktivált szerkezet újraaktiválása (Chafe 2009: 139–41). Következésképpen az aktivációs szintek (teljesen aktív, félaktív, inaktív) alapján akkor hatékony egy diskurzus nyelvi szerveződése, ha a közös figyelmi fókusz, azaz a topik végig könnyen hozzáférhető marad. A rím diskurzív funkciója éppen ebben a folyamatban ragadható meg: a visszatérés nemcsak ismétli, de – az ismétlés révén – aktív állapotban tartja a közös figyelmi jelenetet, illetve az azt konceptualizáló fogalmi organizációt a referencia aktusában.

A (3)-as szöveget tekintve már az első három sorban megmutatkozik mindez: a közös figyelem középpontjában egy összetett elrendezés van, amelyet a megnyilatkozó mentális terek láncszerű összefűzésével, egy térbeli konceptualizációs ösvény bejárásával tesz hozzáférhetővé a befogadó számára. A rím ennek az ösvénynek a bejárását segíti, mégpedig egyrészt az egyes „útszakaszok” (tudatossági fókuszok) határainak jelzésével, másrészt a teljes „útvonal” főbb orientációs pontjainak (a korábbi fókuszoknak) az aktívan tartásával. A szöveg második három sorában az első részhez hasonlóan épül ki a konceptualizáció, ugyanakkor a múlt idő jele az igéken temporális térképző, amely új ösvényt kezdeményez, visszakapcsolódva az első mentális térhez mint bázistérhez. E második konceptualizációs útvonal több elemi jelenetet tesz hozzáférhetővé, amelyek fogalmi feldolgozása összetettebb feladat a térbeli lokalizációnál, ugyanakkor a mentális terek láncolata és a rím aktivációs mintázata hatékonyan segíti a fogalmi feldolgozást.

3.2. Az elemzés tanulságait összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a vizsgált versszöveg tagolódása, nyelvi struktúrája közvetlenül magyarázható a szövegvilág kiépülésének folyamatában, a közös figyelmi jelenet fogalmi strukturálásának folyamatában. Ennek elemzésében a mentális terek nagyon termékeny eszközök, segítségükkel nemcsak a szöveg diskurzív szerveződése magyarázható annak fogalmi motiváltóságában, de feltárható a szövegvilág mint fogalmi reprezentáció kialakulásának a folyamata. Mindez azért lényeges, mert **a rím ebben a folyamatban nyeri el jelentőségét** azzal, hogy a figyelmi fókuszba helyezett fogalmi struktúrák aktivációs

szintjét magasan tartja, ennek révén pedig közvetlenül segíti a referált entitás vagy jelenet konceptualizációját. Mindebből következően **a rím** olyan **állványzatépítő struktúra**, amellyel a megnyilatkozó segíti a befogadó számára az aktív tudatosság, tehát a fogalmi feldolgozás működését. Mivel ennek az aktív tudatosságnak a feladata az interszubjektív referencia eredményes megvalósítása, **a rím pragmatikai funkcióját referenciális állványzatépítésnek nevezem.**

A rím referenciális állványzatépítési funkciójának bevezetését két ponton szükséges kiegészíteni. Az állványzatépítés pszichológiai kutatása az ismeretátadás cselekvési aspektusára helyezte a hangsúlyt. Ezt nagyon fontos tekintetbe venni a referencia társas jellegénél is. A kulturális átadást vizsgáló pszichológusok megfigyelték, hogy ha az anya támogatja gyermeke megismerő tevékenységét azzal, hogy megismétli, átformálja, kiegészíti, kiterjeszti a gyermek észrevételeit a közös tudás alapján, a gyermek nyelvelsajátítása sikeresebb és gyorsabb (I. Ervin-Tripp 2009: 152, Tomasello 2002: 121, Shanker–Taylor 2001: 51, 57). A gyermek által kezdeményezett diskurzus második fordulója (azaz a szülő válasza) rendkívül fontos, az anya figyelemkövető nyelvhasználata segíti a nyelvelsajátítást. Ezek a megfigyelések azzal magyarázhatók, hogy a megismerés – mint korábban láttuk az enkulturációs folyamat jellemzésénél – alapvetően interperszonális tevékenységben, interszubjektív keretben megy végbe. Maga a referencia sem merül ki az objektumok tapasztalatban történő azonosításával és mentális reprezentációjával, hanem kiterjed ezeknek a reprezentációknak a megosztására, azaz a közös megértés megvalósítására is (Ervin-Tripp 2009: 152). A referencia tehát mindig közös megismerő tevékenységben, társas interakciókban bontakozik ki, és eredménye is interszubjektív reprezentáció. Ezt továbbgondolva azt mondhatjuk, hogy a rím referenciális állványzatépítő funkciója is közvetlen verbális interakcióban alapozódik meg, legtágabban tehát két nyelvhasználó interszubjektív diskurzusának keretében bontakozik ki.

Ugyanakkor lényeges megjegyezni, hogy a rím révén kibontakozó állványzatépítés a referencia aktusában alapvetően kognitív jelenségként, azaz két tudat mentális összehangolásának részfolyamataként értelmezhető. Ez részben abból következik, hogy a rím állványzatépítő funkcióját az aktív tudatosság mint figyelmi és emlékezeti tényező teszi lehetővé és szükségessé. Részben pedig abból ered, hogy a rím állványzatépítése a nyelvi szimbólumok alkalmazásba vételével megvalósuló, sémaként absztrahálódó és konvencionalizálódó nyelvi diskurzusokban (voltaképpen szövegtípusokban) érvényesül. Vagyis olyan társas megismerési tevékenységekben, amelyekben a közös fogalmi feldolgozás a fő cél. Úgy is fogalmazhatunk, hogy tágabban a nyelvi interakcióban mint szociokulturális gyakorlatban, szűkebben az interszubjektív figyelemirányításban és konceptualizációban értelmezhető a rím állványzatépítő funkciója, és bár az előbbi, átfogó nézőpontból a referencialitás és a megismerés általános keretei között közelíthetünk hozzá, lényegi működése az utóbbi nézőpontból mutatható be. Ennek a későbbiekben lesz igazán jelentősége, ám ezen a ponton is célszerű tekintetbe venni, mert ezáltal beláthatóvá válik, hogy a kulturális átadás folyamatában a rím referenciális állványzatépítő funkciója révén a megismerés interszubjektív-kognitív és interakcionális-cselekvési jellemzői felől egyaránt értelmezhető. Az előbbit a (3)-as példa elemzése szemlél-tette, míg az utóbbira példaként szolgálhatnak olyan mondókák, amelyek nem egy

körülhatárolt entitás vagy esemény összetett fogalmi feldolgozását és reprezentálását valósítják meg, hanem rímes állványzatépítés révén valamely absztrakt tudás elsajátítását segítik, például a jól ismert *Egy, megérett a meggy. Kettő, csipkebokor vessző...* mondókában. Ebben az esetben sem a diskurzus fogalmi szerveződése, sem a rím összekapcsoló funkciója nem válik koherenssé, miközben a szám fogalmi struktúrája a fonológiai ismétlődésen keresztül aktív marad, még ha ez nem is egy matematikus komplex számfogalma. A gyermek számára az elemi számok és sorrendjük olyan kulturális ismeret, amelynek nincsen megtapasztalható vonatkozása, ezért a felnőtt részben a rím által teszi azt referenciálisan hozzáférhetővé.

A rím mint állványzatépítés tehát szociokulturális és kognitív kiindulópontból egyaránt értelmezendő, következésképpen nem illeszkedik a Tomasello által javasolt felosztásba (Tomasello 2002: 89–90), amely elkülöníti a kulturális átadás állványzatépítéshez (aktív, cselekvő felnőtt közreműködéséhez) és kulturális tanításhoz (közvetlen ismeretátadáshoz) köthető jelenségeit. Mindez összefügg magának az állványzatépítésnek a kiterjesztésével: mivel a verbális interakciók a referenciális aktusok összehangolását teszik szükségessé, az állványzatépítés a nyelvi tevékenység általános jellemzője, a nyelvi szimbólumok lényeges pragmatikai funkciója. A rím összetettsége pragmatikai szempontból éppen abban ragadható meg, hogy a világ megismerésének társas tevékenységében működik közre, ám mnemoteknikai funkciója révén a világról szerzett tapasztalatok fogalmi strukturálásában is jelentős szerepe van. E két kiindulópontnak egyszerre és egymást feltételezve kell érvényesülnie a rímes szövegek pragmatikai magyarázatában.

4. Referenciális állványzatépítés szépirodalmi megnyilatkozásokban

A rím pragmatikai funkciója, amelyet referenciális állványzatépítésnek neveztem, tágabban a nyelvi tevékenység interakcionális közegében, szűkebben pedig a referencia aktusának interszubjektív keretei között valósul meg, és elsődlegesen a referenciális jelenet fogalmi feldolgozásában nyeri el jelentőségét. A korábbi példák elemzése arra mutatott rá, hogy a rím nem pusztán ritmikai elem, formai jegy bizonyos szövegtípusoknál, hanem alapvető szerepe van a szövegvilág konstruálásában, segítve az aktív tudatosság működését, illetve új összefüggésekkel gazdagítva a szöveg értelemszerkezetét. Következésképpen a rím nem kizárólag a szépirodalmi szövegek kötelező kelléke, mert a körülöttünk lévő világ megismerésében a rím gyakran megjelenik, általános referenciális (konceptualizációs) funkcióban, egyszerűbb vagy összetettebb állványzatépítés folyamatában. A reklámszövegek és a mondóka vizsgálatával arra kívántam ráirányítani a figyelmet, hogy a rím funkcionális-kognitív nyelvészeti leírása akkor tudja igazán hatékonyan érvényesíteni a funkcionális pragmatika kiindulópontját, ha a hétköznapi megnyilatkozások felől közelít a rím magyarázatához. Ez azért fontos, mert a rím nyelvészeti kutatásában rendre érvényesíteni kell **a hétköznapi és az irodalmi nyelvhasználat kontinuumának elvét**, vagyis csak akkor érthető meg igazán a rím működése a szövegben, ha nem tekintjük különleges kategóriának a szépirodalmi szövegeket. Magam ennek belátásában látom különösen termékenynek a pragmatikai kiindulópontot.

A hétköznapi és a szépirodalmi nyelvhasználat között tételezett folytonosság mellett mindazonáltal **el kell ismerni a szépirodalmi szövegek sajátos szerveződését is**. A folytonosságot nem szabad a két nyelvhasználati mód homológ soraként értelmezni, összetettségüket tekintve lényeges különbség van ugyanis a gyermekversek és a költészet között. A rím pragmatikai magyarázatában éppen az jelent igazi nehézséget, hogy a rímstruktúra általános funkcionálását különböző komplexitású szövegeken kell vizsgálni, figyelembe véve egyfelől a rím referenciális működésének általános jellemzőit, másfelől az adott szövegben megvalósuló bonyolultságát.

Ezt a problémakört érdemes ismét a nyelvi interakció felől megközelíteni. Felmerül a kérdés ugyanis, hogy a rím működése az irodalmi szövegekben közvetlenül levezethető-e a hétköznapi referenciális állványzatépítő funkciójából: a különbség csupán a rím által kezdeményezett fogalmi struktúra összetettségében van, vagy szépirodalmi szövegek esetén egészen más minőségű konceptualizáció jön létre? Megítélésem szerint (vö. Black 2006: 15) pragmatikai kiindulópontból tekintve hétköznapi és irodalmi megnyilatkozások nem szöveggént (nyelvi szimbólumok szerkezeti és műveleti egységeként) különböznek egymástól, hanem diskurzusként (szociokulturális közegben megvalósuló megnyilatkozásként). A nyelvi szerkezetek működtetését vizsgálva ugyanolyan jelenségekre figyelhetünk fel tehát a nyelvhasználat kontinuumának két végén (természetesen eltérő bonyolultságban), ugyanakkor a diszkurzív közeg, amelyben a nyelvet alkalmazásba veszik a nyelvhasználók, fontos különbségeket mutat. A szépirodalmat tekintve legszembetűnőbb a közvetlen interakció hiánya, megnyilatkozó és befogadó közötti térbeli, időbeli és interperszonális távolság.⁶ Ebből következően feltételezhetnénk, hogy a rím állványzatépítő funkciójának interakcionális-cselekvő aspektusa nem tud érvényesülni olyan verbális interakcióban, amely nem közvetlen társas cselekvésbe illeszkedik.

Vegyük azonban tekintetbe, hogy a nyelvelsajátítás alapvetően interszubjektív folyamat, amelynek eredményeként a nyelvi szimbólumok is rendelkeznek interszubjektív karakterrel (l. Verhagen 2008, Tolcsvai Nagy 2010: 10). A világ társas megismerésében kibontakozó nyelvelsajátítás során maguk a nyelvi szimbólumok sem elkülönítve sáncolódnak el (absztrakt nyelvi rendszert alkotva), hanem megnyilatkozásokból sematizálódnak, megőrizve az eredeti kontextus sematikus jellemzőit. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a nyelvi rendszer nem izolált formák összessége, hanem konkrét nyelvi interakciókban létrehozott megnyilatkozásokból absztrahálódó, sematizálódó és kategorizálódó struktúrák rendszerszerű összessége, így e rendszer működtetése csak korábbi működtetések révén lehetséges: a beszéd nem elvont nyelvből épül, hanem korábbi beszédből (Gasparov 2010: 16). Mindez összekapcsolható az állványzatépítés korábban bemutatott tágabb értelmezésével is. A rím vonatkozásában ez a felismerés választ adhat a feltett kérdésre: a szépirodalmi diskurzusban azért működhet a rím referenciális állványzatépítő funkciójában, mert a nyelvelsajátítás korai szakaszában gyakran megjelenik ebben a funkciójában a felnőtt-

⁶ Az interakció közvetlenségét tekintve a mondókák és a szépirodalmi szövegek helyezhetők el egy skála két szélső tartományán. A reklámok a két szélső tartomány közé tehetők, mert bár alapvetően közvetett interakciók, a multimediális közeg jelentősen csökkenti a megnyilatkozó és a befogadó közötti távolságot.

gyermek interakciókban, így a gyermek magát az állványzatépítő funkciót is begyakorolja, illetve a nyelvről való tudásában megjelennek olyan szerkezetek, amelyek az aktuális állványzatépítésekből sematizálódnak. A későbbiekben pedig részben erre építve képes a nyelvhasználó rímes irodalmi szövegeket működtetni.

Célszerűnek tűnik mindezt összefüggésbe hozni az **intencionalitás** fogalmával. Tomasello a következő megállapításokat teszi: „Azoknak a gyerekeknek, akik megértik, hogy mások saját magukhoz hasonlóan, intencionálisan viszonyulnak a világhoz, módjukban áll követni az utakat, amelyeket mások céljaik elérésére kidolgoztak. A gyerekek ennek következtében arra is képesek, hogy **azoknak az alkotásoknak az intencionális dimenziójába belelássanak**, amelyeket mások viselkedési és figyelmi stratégiáik közvetítésére bizonyos célorientált helyzetekben megalkottak” (Tomasello 2002: 87, kiemelés tőlem). Eszerint annak a felismerése, hogy a másik ember viselkedése intencionális (azaz a másik ember intencionális mentális ágensként való megismerése) összekapcsolódik a nyelvi tevékenység interszjektív jellegével, így ha a közvetlen interakció nem is jön létre (és a szépirodalmi szövegek befogadása tipikusan ilyen szituáció), a megnyilatkozás értelmezésében akkor is lényeges tényező a megnyilatkozó tulajdonított intencionalitás. Annak feltételezése, hogy a megnyilatkozás megformáltsága egyfelől intencionális jellegű, másfelől a referenciális jelenetre irányul (vagyis annak feldolgozásában kell működésbe hozni), magának a nyelvi struktúrának, esetünkben a rímnek is értelmet tulajdonít. Éppen ezért indokolt az állványzatépítés tágabb, pragmatikai értelmezése, a nyelvi tevékenység általános keretei között.

Mindez megkerülhetetlen a rím pragmatikai megközelítésében. Ha ugyanis belátjuk, hogy a rímes szöveg befogadója a megnyilatkozás intencionalitásából következően minden esetben kísérletet tesz a rímek értelmezésére, megkerülhetővé válik a rímjelentés apriorizmusának problematikája, vagyis az a kérdés, hogy a rím működését modelláló mentális terek összekapcsolódása, fogalmi integrációja vajon már a szövegalkotás folyamatában motiválja a rímet, vagy csak az elemző nyelvész utólagos értelmezése. Ez a kérdés láthatóan úgy tekint a jelentésre, mint amely tartalomként közvetítődik a nyelvi formában, tehát nem a jelentés létrejöttének folyamatát tematizálja, hanem arra irányul, vajon eleve benne van-e a jelentés a rímpárban, vagy csak utólag tulajdonítjuk neki. Ily módon előfeltevésében objektivistá probléma, amely egy funkcionális pragmatikai kiindulópontból nem válaszolható meg eredményesen. E kiindulópontból ugyanis nem az a kutatás fő kérdése, hogy a rím hordoz-e jelentést, hanem hogy a rím miként működik közre a szöveg fogalmi és szemantikai szerveződésében, és hogyan járul hozzá az értelemszerkezet kialakításához. Éppen a nyelvi tevékenység intencionális jellegéből következik, hogy a befogadó az értelmezés igényével közelít a szöveg minden eleméhez, hiszen bármely előtérbe kerülő struktúra a közös figyelmi fókuszba állított entitás vagy jelenet konceptuális kidolgozásában játszik szerepet.

Az irodalmi szövegek esetében ennek különös jelentősége van, mert olyan összetett a poétikai, illetve a fogalmi szerveződésük, hogy csak az intencionalitás dimenzióján keresztül válnak értelmezhetővé. A befogadó a szöveg intencionalitásának tételezéséből következően felismeri, hogy még nagyfokú inkoherencia esetén is különböző értelmezői ösvények, azaz a fogalmi feldolgozás különféle művelet-

szekvenciái járhatók be. Ezáltal tárul fel a megnyilatkozó saját konceptuális és figyelmi tevékenysége a befogadó számára, ily módon a szöveg értelemszerkezete valóban interszjektív fogalmi reprezentációként formálódik. Ebben a folyamatban az intencionalitás az értelmezést motiváló tényezőként ragadható meg.⁷

Referenciális állványzatépítő funkciójából következően **a rím is közreműködik egy értelmezői ösvény kijelölésében, alakításában és bejárásában.** Tehát a rím is intencionális természetű szövegelem, amely mindig a nyelvi tevékenység keretein belül értelmezendő, és amelynek a nyelvelsajátításban, a nyelvi szocializációban és a nyelv útján zajló kulturális átadásban betöltött állványzatépítő funkciója a szépirodalmi szövegekben is motiválja feldolgozását, működtetését.

4.1 Vizsgáljuk meg közelebbről Nemes-Nagy Ágnes egy költeményét, amely gyermekversként a korai referenciális állványzatépítésre is jó példa, ám összetettsége folytán szépirodalmi szöveggént is elemezhető.

- (4) *Láttam, láttam*
Láttam, láttam lappantyút!
Éjszaka, erdőn meglestem,
róka-vadással kettesben.
Nem volt ottan lámpa, se ház,
mentünk: én meg a rókavadász,
akkor az égen, fekete égen
valami röppent még feketébben,
valami röppent: lappantyú!
Két szeme lángja, két pici lámpa,
gurgula-hangja úszik utána.
Ketten láttuk, senki más,
ketten: én meg a róka-vadász!

A szöveg referenciális jelenete egy közös figyelmi jelenetet tesz hozzáférhetővé: egy, a megnyilatkozás idejéhez képest múltbeli eseményt, a lappantyú madár megfigyelésének élményét. A befogadás során párhuzamosan dolgozzuk fel fogalmilag magát a jelenetet, illetőleg annak központi entitását, a lappantyút. A címben a múlt idő grammatikai jelölése egy mentális tér (az esemény tere, a bázistér) megnyitását kezdeményezi, az E/1. inflexió pedig az esemény résztvevőjét, a lírai ént jeleníti meg a térben. Az első sor fókuszál a vers központi szereplőjére, a lappantyúra,

⁷ Érdemes ezen a ponton a prágai iskola irodalomelméletére hivatkozni: Jan Mukařovský felfogásában az intencionalitás olyan szemantikai energia, „amely a mű egyes részei és összetevői közötti feszültségek és ellentmondások leküzdésére irányul, s ily módon a mű elemeinek egységes értelmet kölcsönöz, és mindegyik elem viszonyát megszabja a többihez” (Mukařovský 1988: 163). Mindez a prágai strukturalizmus szemiotikai irodalomkonceptiójából következik, amely szerint a műalkotás szemantikai jelstruktúra, minden összetevője közreműködik a jelentésképzésben, befogadása pedig nem egyirányú, lineáris fejlődés, hanem szemantikai akkumuláció (Doležel 2008: 44).

amely azonban csak a nyolcadik sorban tér vissza, ugyanakkor rímhelyzetben: a rím a madár mint figyelmi fókusz aktivációs szintjének fenntartásában működik közre. Erre szükség is van, mert a szöveg első fele a referenciális jelenet kidolgozását végzi el: a verssorok az aktív tudatosság egységeként valamilyen aspektusát specifikálják az eseménynek. A második sor időben és térben helyez el, a harmadik sor a résztvevőkre (a szereplő énré és a rókavadászra) fókuszál. A negyedik sor a körülményeket részletezi (artefaktumok hiányával), az ötödik pedig ismét a résztvevőket helyezi előtérbe, mégpedig közös tevékenységükben (*mentünk*).

A következő szerkezeti egység a hatodik-tizedik sor, amely a lappantyút, illetve annak megfigyelését részletezi. Azért is tekinthető külön egységnek, mert a fogalmi szerveződésben is elkülönül: az *akkor* határozószó mentálistér-képző nyelvi szimbólumként a bázistérhez viszonyítva új mentális teret (egyben intenzitásbeli váltást is) kezdeményez. Majd a lappantyú fogalmi feldolgozása következik: lokalizálása (*égen*), tevékenységének bemutatása (*röppent*), jellemzése (*feketében*). Ezt követi a vizuális és audióális észlelés körülírása. Végül az utolsó két sorban az aktív tudatosság ismét a résztvevőkre fókuszál.

Kísérjük figyelemmel a rímek működését. Az első rímpár (*meglestem – kettesben*) a múltbeli esemény szereplőit helyezi előtérbe, a második rímpár (*lámpa, se ház – róka-vadász*) a körülményeket és (a szereplő én nézőpontjából) a másik szereplőt. A harmadik (*fekete égen – még feketében*) a lappantyút jellemzi, miként a negyedik is (*két pici lámpa – úszik utána*), végül az ötödik rímpár (*senki más – róka-vadász*) ismét a megfigyelő résztvevőkre fókuszál. Megállapíthatjuk, hogy a vég-rímek nem alkotnak szigorú értelemben kidolgozott fogalmi struktúrákat, az ötödik pár kivételével nem modellálhatók fogalmi integrációval, és az ötödik is csak laza vegyülésként magyarázható: egy emberi entitás más potenciális entításokhoz képest előtérbe kerül, ez vegyül a rókavadász figurájával, illetve a sor első fele alapján a szereplő énnel. A hatodik sorban található belső rím (*égen – égen*), valamint a kilencedik és a tizedik sorban olvasható belső rím (*lángja – hangja*) erősebb fogalmi kapcsolatot kezdeményez. Az első esetben a figyelem előtérbe kerül a térbeli elhelyezés (miközben a visszatéréskor már az ég jellemzése is megtörténik), a második sorbeli idő-tér elrendezés (*éjszaka, erdőn*) vonatkozásában, határozottá téve a szerkezeti elkülönülést, lévén a hatodik sorral kezdődik a második szerkezeti egység, és jön létre egy új mentális tér. A belső rím tehát határozottan irányítja a befogadó figyelmét a térbeli változásra. A második esetben a lappantyú megfigyelésének dimenziói kapcsolódnak össze: a madár tulajdonképpen vizuális és audióális élményként konstruálódik, e két észlelési aspektus kerül előtérbe, ezt a vég-rímek is erősítik.

Ebben a szövegben a rímek tehát elsősorban nem a referenciális jelenet fogalmi konstruálásának részletezésében, hanem e konstruálás kivitelezésében játszanak szerepet. A közös figyelmi jelenetként felfogható referenciális jelenet, a lappantyú megfigyelése tágabban a szituáció tényezői (idő, tér, résztvevők, körülmények) mentén, közelebbről a megfigyelt entitás jellemzői (elhelyezkedése, prominens jegei) mentén konstruálódik. A rímek a visszatéréssel, az ismétlődéssel az aktív tudatosság számára jelölik ki a fogalmi feldolgozás ösvényét. Ezáltal a konceptualizáció szerveződéséhez járulnak hozzá: a tudatosság fókuszában tartják a résztvevőket,

a környezetet, a központi entitás jellemzőit, végül ismét a résztvevőket, aktivációs szintjüket fenntartva. A fogalmi integrációk csekély száma és laza jellege, továbbá a rímek figyelemirányító funkciójának dominanciája feltehetően abból következik, hogy a vers gyermekeknek szól, így bonyolult konceptualizációs műveleteket nem kezdeményezhet. Ugyanakkor a rímek közreműködése a szöveg feldolgozásának folyamatában ennél a szövegnél sem redukálható a ritmikai mintázat kialakítására. Az elemzés alapján megfogalmazható hipotézis: minél szaliensebb egy rímes szöveg ritmikai mintázata, annál valószínűbb, hogy a rímek a fogalmi feldolgozásban is elsődlegesen figyelemirányító szerepűek, a konceptualizációban tehát orientáló, nem pedig integráló funkciójuk van. Céljuk nem annyira a kialakuló fogalmi mintázat gazdagítása, mint inkább a mintázat felépítésének és nyomon követésének elősegítése.

4.2. Nézzük meg a következő Pilinszky-költeményt:

(5) *Agonia christiana*

*Szellőivel, folyóival
oly messze még a virradat!
Felöltöm ingem és ruhám.
Begombolom halálomat.*

Ezúttal is célszerű a szöveg értelemszerkezetét mentális terekkel reprezentálni, ezen a módon ugyanis nemcsak a fogalmi struktúra komplexitása modellálható, hanem a rím működésének értelmezése is megalapozható. A cím által megnyitott mentális tér (bázistér), a HALDOKLÁS tere absztrakt fogalmi struktúra, értelmezhető lelkiállapotként, léthelyzetként, életszakaszként. A latin kifejezés feltehetően éppen ezt az általánosságot jelöli, főként, hogy egyetlen irányban specifikálódik: általában a keresztény hívő haldoklását helyezi a figyelem középpontjába, vagyis a cím feldolgozásával létrehozott mentális térben nem a lírai énre, a megszólalóra helyeződik a fókusz, hanem egy közelebbről meghatározatlan emberi entitásra, akit a cím keresztényként jellemez.

Miként a cím nem jelöli ki a beszédhelyzetet, hiszen sem térbeli, sem időbeli lokalizálást nem kezdeményez, a szöveg első két sora (az első versmondat) sem teszi ezt meg explicit módon. A cím mentális teréhez viszonyítva az első új mentális tér a második sor végén alakul ki, a *virradat* ugyanis temporális jellegű mentális teret nyit meg, és abban helyezi el az első sorban megnevezett entitásokat mint fókuszálódó elemeket. A feldolgozás linearitását több szinten is megtöri tehát a szöveg szerveződése: egyfelől az első kiépülő teret visszamenőleg írja körül, másfelől a haldoklasként jellemzett beszédhelyzet, a megnyilatkozó referenciális központja mint bázistér is csak inverz módon, a *VIRRADAT* mentális teréhez képest, ahhoz viszonyítva hozható létre. A bázistér ennek alapján egy nap ciklusában helyezhető el, mégpedig – az időt térrel leképező metaforikus fogalmi struktúra alapján – az éjszakában; visszamenőleg konstruálódik a HALDOKLÁS mentális tere, amely az élet-

ciklust a nap ciklusával képezi le metaforikusan. Ezt a szerkezetet teszi még összetettebbé a VIRRADAT mentális terének belső szerkezete, fókuszált résztvevői (szellők, folyók) ugyanis az időjárás évi ciklusát mint fogalmi keretet is aktivizálják az értelmezés során, azon belül a tavasz időszakát helyezik előtérbe. Az emberi élet, a nap és az évi ciklusa tehát egymásra képeződik le visszamenőlegesen, az első a cím kezdeményezi, a másodikat a bázistér kialakítása az első mentális térhez viszonyítva (vagyis a megnyilatkozó elhelyezése), a harmadikat az első mentális tér, a VIRRADAT terének visszamenőleges jellemzése. Vegyük észre, hogy ez a hármas struktúra a *virradat* kifejezésben kapcsolódik össze, annak feldolgozása kezdeményezi a többszörös metaforikus konceptualizálást, tehát a rímhívó szó intenzíven közreműködik a fogalmi feldolgozásban.

A harmadik sor újabb elemi jelenetet közvetít: a megnyilatkozás bázisterében a figyelmi fókusz a megnyilatkozóra, illetve annak tevékenységére helyeződik. Érdeemes felfigyelnünk arra, hogy ez elemi jelenet elemi mondatként dolgozódik ki, az aktív tudatosság egységként, tehát természetes tudatossági fókusznak tekinthető. A figyelmet áthelyezi a lírai énre és öltözékére, ugyanakkor a háttérben ott marad a bázistér metaforikus jellemzése éjszakaként, illetve télként. Ezt a jelenetet dolgozza ki a negyedik sor, amely újabb metaforikus fogalmi strukturálást kezdeményez: a halált a hideg ellen felöltött ruhákkal képezzük le.

Tekintsük végig, milyen fogalmi struktúrák alakíthatók ki a szöveg értelmezésének folyamatában. Az egyik komplex szerkezet a bázistér, a HALDOKLÁS mentális tere, azaz tulajdonképpen a megnyilatkozó beszédhelyzete, amelyet negatív értékelésű fogalmi keretekkel strukturálunk: ÉJSZAKA, TÉL, HALÁL, HIDEG. A másik szerkezet a bázistér mellett felépített mentális tér, a VIRRADAT mentális tere, amelyet pozitív értékelésű fogalmi keretekkel strukturálunk: REGGEL, TAVASZ, ÉLET, ENYHÜLÉS. A szöveg különleges szerveződése a már bemutatott inverzióval ragadható meg: a sorrendileg elsőként körülírt, részletezett mentális tér nem konvencionális bázistér, nem a megnyilatkozás tere. A szöveg értelemszerkezetének létrehozásában tehát egy nem prototipikusan bázisjellegű tér funkcionál viszonyítási alapként, bázistérként, háttérként, amelyhez képest a konvencionálisan közvetlenül feldolgozható beszédhelyzet kidolgozódik. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a szöveg a beszédhelyzetre referál, a közös figyelmem középpontjában a megnyilatkozás szituációja van, azt ugyanakkor csak a másik mentális téren keresztül értelmezhetjük. Mindezt a címre vonatkoztatva: a HALDOKLÁS mentális tere maga a megnyilatkozás tere, a szövegvilág pedig a beszédhelyzet fogalmi reprezentációja, tehát a szöveg saját megnyilatkozásának mentális terét konceptualizálja egy jövőbeli térhez viszonyítva.

A szöveg fogalmi szerveződése összefüggésbe hozható a keresztény morállal, amelyben a fő vonatkoztatási pont a halál utáni élet; az igazi élet a halál utáni létben kezdődik, következésképpen az evilági élet a halálban nyer értelmet, a halál felé irányul, tehát haldoklás. A rím működése ebben a konceptualizációs folyamatban bontakozik ki. A rímpár rendkívül feltűnő, részben mert a rövid terjedelmű szöveg egyetlen fonológiai ismétlődése, részben pedig mert fogalmilag összefoglalja a szöveg bonyolult, több szinten strukturálódó értelemszerkezetét. A *virradat* – *haldoklás* rím egyértelműen modellálható fogalmi integrációként, amelyben mindkét

bemeneti tér metaforizálódva kerül kapcsolatba egymással. A blendben a VIRRADAT és a HALÁL mentális tere napszakként, évszakként és életszakasként értelmezve vegyül egymással, ezt éppen a szövegben megvalósuló összetett metafora mint szervező elv teszi lehetővé, így a generikus tér is ezt a metaforizációt tartalmazza sematikusan. Újabb példája ez annak a módszertani elvnek, hogy a rím működése csak a szöveg egészében vizsgálható sikeresen. A Pilinszky-vers rímének elemzése arra mutat rá, hogy a blend nem az értelemszerkezet metaforikus szervezésében működik közre, hanem az egész értelemszerkezetet képezi le egyetlen összetett fogalmi szerkezetben. Másként szólva a versszövegben kibontakozó metaforát nem a rím teszi hozzáférhetővé, hanem a szöveg mentálistér-konfigurációjának kiépülése, ugyanakkor e metaforikusan értelmezhető konfigurációt a rím integrálja. Az értelmezés folyamatában megvalósuló inverzió legfőbb következménye, hogy a bázistér és a VIRRADAT mentális tere csak egymás vonatkozásában nyerhet értelmet. A rím ezt valósítja meg a VIRRADAT és a HALÁL integrálásával, amely legtömörebben úgy írható körül, hogy a keresztény morálban élet és halál csak együtt, egymást feltételezve fogalmiasítható, a konceptualizáló pedig e két, hagyományosan elválasztott életszakasz között van, köztes helyzetben, tehát a haldoklás állapotában. Ezért tekinthető a rím fogalmi integrációja a szövegvilág egészét tömörítő szerkezetnek. Működésében a konceptualizációs funkció dominál, bár a szöveg értelemszerkezetének globális összefüggését a vers befogadásában előtérbe is helyezi, ráirányítja a figyelmet. Állványzatépítő jellege a példában inkább a fogalmi struktúra megmozgatásában mutatkozik meg, mivel a befogadás során előtérbe kerülő metaforikus fogalmi struktúrákat egy magasabb szintű integráció bemeneteivé teszi, és azokra mint alapokra építve dolgozza ki a szöveg központi struktúráját, a közös figyelem középpontjába helyezett megnyilatkozási jelenetre vonatkoztatva. Ezzel egyben hierarchizálja is a szöveg fogalmi szerveződését, orientálva az értelmezés műveleteit.

5. Konklúzió

Ebben a tanulmányban a rímet a funkcionális-kognitív szemléletű pragmatika kiindulópontjából közelítve olyan leírást javasoltam, amelyben a rím közvetlenül a szöveg fogalmi feldolgozásában játszik szerepet. Másként fogalmazva, a rím nem járulékos ritmustényező, hanem a szöveg értelemszerkezetének kialakításában, a szövegvilág mentális reprezentációjában közreműködő struktúra. A rím pragmatikai funkcióját a referenciális állványzatépítés kifejezéssel tartom megragadhatónak. Az állványzatépítés összetett jelenség, több kiindulópontból is értelmezhető; a rím vonatkozásában legalább két aspektusa van: (1) fogalmi struktúrák (mentális terek) integrációjaként, illetve (2) fogalmi struktúrák előtérbe helyezéseként valósul meg. Azaz egyfelől újszerű megfeleléseket kezdeményez új mentális terek létrehozásán és azok többszörös összekapcsolásán keresztül, másfelől a befogadói figyelem irányításában van meghatározó szerepe. Az elkülönítést az a megfigyelés motiválja, hogy e két folyamat nem egyforma mértékben érvényesül minden megnyilatkozásban: az általam vizsgált mondóka esetében inkább a figyelemirányítás és az aktív-

ciós szint fenntartása dominál, míg az itt elemzett reklámszövegekben és a szépirodalmi szövegekben különböző összetettségű fogalmi integrációk is modellálhatók.⁸

Mindez éppen azért válik felismerhetővé, mert a rímet a nyelvi tevékenység felől közelítettük meg. Lényeges ugyanis, hogy a rím állványzatépítő funkciójának két aspektusa az interszubjektív referenciális aktusban valósul meg, ily módon mind a figyelemirányítás, mind a konceptuális szerveződés a referenciális jelenet vagy entitás fogalmi feldolgozását teszi lehetővé. Innen nézve a két folyamat nem választható el, hiszen a fogalmi reprezentálásban együttesen érvényesülnek, ugyanakkor a nyelvi tevékenység, a diskurzus jellege alapvetően meghatározza a rím állványzatépítő jelegét: közvetlen verbális interakcióban (például felnőtt és gyermek kommunikációjában) a rím inkább a feldolgozási ösvény kijelölésében játszik szerepet, lévén az értelmezés nem támaszkodhat a rögzített szövegre, szemben a hirdetésekkel és az irodalmi szövegekkel, ahol az értelemképzés többszöri befogadás során mehet végbe. A pragmatikai megközelítés tehát egyszerre teszi értelmezhetővé a rímet különböző szövegtípusokban, és világít rá a rím referenciális funkciójának eltérő összetettségű megvalósulási lehetőségeire. A rím a megnyilatkozó konceptualizációs és figyelmi stratégiáit képezi le, és teszi követhetővé a befogadó számára; ennek komplexitása az interakció jellegétől függ.

Ezen a ponton célszerű egy továbbvezető következtetést is kifejteni. A rím szigorúan vett konceptualizációs funkciója (fogalmi struktúrák közötti megfelelések kezdeményezése, lazább vagy szorosabb integráció létrehozása) értelemszerűen akkor is érvényesül valamilyen mértékben, amikor a figyelemirányítás válik elsődlegessé. Ennek tételezésével komoly jelentőség tulajdonítható a rímnek a kogníció folyamatában, hiszen a rím által kezdeményezett fogalmi megfelelések maguk is elsáncolódhatnak a gyakori feldolgozás során. Ezáltal a világot megismerő gyermek olyan stabil fogalmi struktúrák birtokába jut, amelyek az adott közösség konvencionális enciklopédikus tudásának részét képezik: elsajátítja, hogy egy-egy entitásról milyen fogalmi beállításokban szokás megnyilatkozni. Vagyis a rímen keresztül tulajdonképpen referenciális sémák közvetítődnek a nyelvi interakcióban, és ez a rím pragmatikai megközelítését határozottan a keretszemantika kiindulópontjával kapcsolja össze (l. Fillmore 2006: 373): a rím ebben a tekintetben közreműködik az egyes konvencionális kifejezésekhez tartozó szemantikai keretek kialakulásában. Ez a belátás a mondókák és a szépirodalmi szövegek, azaz közvetlen és közvetett interakciók esetén egyaránt érvényesíthető, felismerhetővé téve, hogy az állványzatépítés technikái az esetek jelentős részében a közösség szöveg hagyományának újramondásában bontakoznak ki. Tehát a referenciális sémák voltaképpen készen kapott állványzatokba, illetve állványzatépítési technikákba ágyazódva közvetítődnek, mégpedig a nyelv elsajátítás enkulturációs folyamatában, voltaképpen kumulatív kulturális evolúcióként (l. Tomasello 2002).

⁸ Az állványzatépítés funkciójának megvalósulási módja mindezek alapján lehetőséget nyújt fogalmi feldolgozási módok, azaz konstruálási típusok sematizálására, ily módon szövegtípusok elkülönülésére. Az állványzatépítés tehát feltehetően olyan általános jelenség, amely a szövegtípusológia funkcionális-kognitív elméletében is termékenyen alkalmazható.

Összefoglalásképpen érdemes megállapítani, hogy a rím a szöveg megértésében lép működésbe, vagyis jelentésképző szövegelem. Jóllehet e dolgozat nem a rímjelentés részletes leírását tűzte ki célul, úgy vélem, a funkcionális-kognitív pragmatikai kiindulópont nélkülözhetetlen a rím funkcionális nyelvészeti elméletehez, mivel egyedül a nyelvi tevékenység általános keretei, valamint a referenciális aktus interszubbjektivitása felől látható be, hogy a rím is szemantikailag motivált struktúra. Ez a belátás pedig végső soron a dekoráció hermeneutikai átértelmezésével hozható összefüggésbe. Miként Gadamer írja, a dekoráció lényege „abban áll, hogy végrehajtja azt a kétoldalú közvetítést, hogy magára vonja a szemlélő figyelmét, megfelel ízlésének, s ugyanakkor mégis az életösszefüggés nagyobb egésze felé irányítja, melyet kísér. [...] Elég visszaemlékeznünk arra, hogy a díszítő, a dekoratív eredeti értelme szerint egyáltalán a szép. Helyre kell állítanunk ezt a régi felismerést. Mindent, ami dísz és díszít, a díszítettre, a hordozóra való vonatkozása határozza meg. [...] A dísz ugyanis nem magáért való dolog, melyet csak utólag helyezünk el valami másra, hanem hordozójának megmutatkozásához tartozik. Mert a díszre is érvényes, hogy a bemutatáshoz tartozik; a bemutatás pedig létfolyamat, reprezentáció” (Gadamer 2003: 189–90). Mindaddig, amíg a rímet hagyományos értelemben vett dísznek tekintjük, figyelmen kívül hagyjuk a nyelvi tevékenység intencionális természetét. A valódi szemléletváltás tehát nem a rím által kezdeményezett fogalmi struktúrák vizsgálatával, hanem e struktúrák interszubbjektív jellegének belátásával kezdődik, ez pedig csak funkcionális-kognitív pragmatikai kiindulópontból lehetséges.

SZAKIRODALOM

- Baddeley, Alan 2001. *Az emberi emlékezet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Black, Elizabeth 2006. *Pragmatic Stylistics*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Bortoni-Ricardo, Stella Maris 2009. Scaffolding in Classroom Discourse. In: Mey, Jacob (ed.): *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Elsevier, Oxford. 894.
- Chafe, Wallace 1998. Language and the Flow of Thought. In: Tomasello, Michael (ed.): *The New Psychology of Language. Cognitive and Functional Approaches to Language Structure*. I. Lawrence Erlbaum Associates. Mahwah, New Jersey, 93–111.
- Chafe, Wallace 2009. Consciousness and language. In: Sandra, Dominiek–Östman, Jan-Ola–Verschueren, Jef (eds.): *Cognition and Pragmatics*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam, Philadelphia, 135–45.
- Doležel, Lubomír 2008. Structuralism of the Prague School. In: Selden, Raman (ed.): *From Formalism to Poststructuralism. The Cambridge History of Literary Criticism*. VIII. Cambridge University Press, Cambridge, 33–57.
- Eliot, Thomas Stearns 1981. A költészet zenéje. In: Eliot, Thomas Stearns: *Káosz a rendben. Irodalmi esszék*. Gondolat Kiadó, Budapest, 315–31.
- Ervin-Tripp, Susan 2009. Developmental psychology. In: Sandra, Dominiek–Östman, Jan-Ola–Verschueren, Jef (eds.): *Cognition and Pragmatics*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia, 146–57.
- Evans, Vyvyan 2010. Figurative Language Understanding in LCCM Theory. *Cognitive Linguistics* 601–62.
- Eysenck, Michael W. – Keane, Mark T. 1997. *Kognitív pszichológia. Hallgatói kézikönyv*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

- Fauconnier, Giles 1994. *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Fauconnier, Giles 1997. Mappings in Thought and Language. Cambridge University Press, Cambridge.
- Fauconnier, Giles 2007. Mental Spaces. In: Geeraerts, Dirk–Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford University Press, Oxford, 351–76.
- Fauconnier, Gilles – Turner, Mark 1998. Conceptual Integration Networks. *Cognitive Science* 133–87.
- Fillmore, Charles J. 2006. Frame Semantics. In: Geeraerts, Dirk (ed.): *Cognitive Linguistics. Basic Readings*. Mouton de Gruyter. Berlin, New York, 373–400.
- Gadamer, Hans-Georg 2003. *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gasparov, Boris 2010. *Speech, Memory, and Meaning. Intertextuality in Everyday Language*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York.
- Ladányi Mária–Tolcsvai Nagy Gábor 2008. Funkcionális nyelvészet. In: Ladányi Mária–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*. XXII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 17–58.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations in Cognitive Grammar*. I. Theoretical Prerequisites. Stanford University Press. Stanford, California.
- Langacker, Ronald W. 2001. Discourse in cognitive grammar. *Cognitive Linguistics* 143–88.
- Mukařovský, Jan 1988. Szándékolttság és szándékolatlanság a művészetben. In: Bojtár Endre (szerk.): *Struktúra, jelentés, érték. A cseh és a lengyel strukturalizmus az irodalomtudományban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 158–85.
- Racsomány Mihály 2006. Átmeneti emlékezés. In: Kovács Ilona–Szamarasz Vera Zoé (szerk.): *Látás, nyelv, emlékezet*. Typotex Kiadó, Budapest, 149–60.
- Sandra, Dominiek 1998. What linguists can and can't tell you about the human mind: A reply to Croft. *Cognitive Linguistics* 361–78.
- Shanker, Stuart G.–Taylor, Talbot J. 2001. The house that Bruner built. In: Bakhurst, David–Shanker, Stuart G. (eds.): *Jerome Bruner. Language, Culture, Self*. SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 50–70.
- Sinha, Chris 1999. Grounding, Mapping and Acts of Meaning. In: Janssen, Theo–Redeker, Gisela (eds.): *Cognitive Linguistics: Foundations, Scope and Methodology*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 223–55.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába*. Tinta Kiadó, Budapest [megjelenés alatt].
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.
- Tomasello, Michael 2001. Bruner on language acquisition. In: Bakhurst, David–Shanker, Stuart G. (eds.): *Jerome Bruner. Language, Culture, Self*. SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 31–49.
- Tomasello, Michael 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Turner, Mark 2007. Conceptual Integration. In: Geeraerts, Dirk–Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford University Press, Oxford, 377–93.
- Verhagen, Arie 2008. Intersubjectivity and the architecture of the language system. In: Zlatev, Jordan–Racine, Timothy P.–Sinha, Chris–Itkonen, Esa (eds.): *The Shared Mind. Perspectives on intersubjectivity*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Philadelphia. 307–31.

Simon Gábor

PhD-hallgató

ELTE BTK

Nyelvtudományi Doktori Iskola

SUMMARY

Simon, Gábor

Referential scaffolding – about the pragmatic motivation of rhyme

The study examines the pragmatic motivation of the meaning of rhyme, from a functional–cognitive vantage point. In this approach it is the verbal interaction (regarding as a joint attentional interaction) within which the pragmatic function of rhyme can be grasped as a referential scaffolding function. Rhyme is not a secondary rhythmical element of the text, but an essential structure of construal, while it contributes both in the conceptualization of the referential event or entity (through conceptual integration) and in the directing of attention to it (through activating it repeatedly as a focus of consciousness, within the mental space configuration of the discourse). By means of these processes the rhyme offers conceptual scaffolding through which the conceptualizations can be developed and coordinated, in the intersubjective act of reference.

In this paper I go into the details of the referential scaffolding function of rhyme by examining it in verbal advertisements, in a nursery rhyme and in literary texts. These examples show that the referential scaffolding function of rhyme is quite complex: it has an interactional-active and an intersubjective-cognitive aspect. These are foregrounded to a varying extent during the interpretation of the given utterance.

Keywords: rhyme, functional–cognitive pragmatics, joint attentional scene, act of reference, intersubjectivity, scaffolding, mental space, conceptual integration, focus of consciousness, intentionality